

τῶν πνευματικῶν ὄντων πρέπει νὰ ἦναι ἡ τελεία ἀπολύτρωσί τους κ' ἡ ἐλευθερία τους ἀπ' αὐτές. Ἡ ἀξία συνεπῶς ὅλων τῶν πραγμάτων, ποὺ μποροῦμε ν' ἀποκτιήσομε στὴ ζωὴ μας μετὰ τὴ δραστηριότητά μας καὶ τὶς πράξεις μας εἶναι πάντα σχετική. Τὰ ὄντα, ποὺ ἡ ὑπαρξὴ τους εἶναι πραγματικότητα δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ θέλησή μας, ἀλλ' ἀπὸ τὴ φύση, εἴαν δὲν ἦναι πνευματικὰ ὄντα, ἔχουν μόνο σχετικὴ ἀξία, ὥς μέσα, καὶ γι' αὐτὸ λέγονται πράγματα, τὰ πνευματικὰ ὅμως ὄντα ὀνομάζονται πρόσωπα, γιατί ἡ πνευματικὴ φύση τους τὰ ξεχωρίζει ἤδη καὶ τὰ προσορίζει ὡς αὐτοσκοποὺς στὴ ζωὴ, δηλαδή ὡς κάτι, ποὺ δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ θεωρηθῇ καὶ νὰ χρησιμοποιηθῇ μόνο ὡς μέσο καὶ ποὺ συνεπῶς δεσμεύει καὶ περιορίζει τὴν αὐθαίρετὴ θέληση τοῦ καίθενός (καὶ εἶναι ἀντικείμενο σεβασμοῦ). Τὰ πνευματικὰ λοιπὸν ὄντα δὲν εἶναι ποτὲ ἀπλοὶ ὑποκειμενικοὶ σκοποί, ποὺ ἡ ὑπαρξὴ τους ὡς ἀποτέλεσμα τῶν πράξεών μας ἔχει μόνο γιὰ μᾶς ἀξία· τὰ πνευματικὰ ὄντα εἶναι μόνο ἀντικείμενικοὶ σκοποί, δηλαδή ὄντα, ποὺ ἡ ὑπαρξὴ τους εἶναι αὐτὴ καθ'αυτὴ σκοπὸς στὴ ζωὴ, καὶ μάλιστα ἓνας τέτοιος σκοπός, ποὺ δὲν μπορεῖ κατ'εὐχὴ ν' ἀντικατασταθῇ ἀπὸ ἓναν ἄλλο σκοπὸ καὶ νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς ἄπλο μέσο τοῦ ἄλλου αὐτοῦ σκοποῦ. Ἄν τὰ πνευματικὰ ὄντα δὲν ἦσαν ἀντικείμενικοὶ σκοποὶ κ' ἡ ζωὴ τους δὲν ἦταν ἀπ' τὴν πνευματικὴ τους φύσιν αὐτὴ καθ'αυτὴ σκοπὸς μέσ' στὸν κόσμον, δὲ θὰ μπορούσε ποτε νὰ ὑπάρξῃ καὶ νὰ βρεθῇ καμμιά ἀπόλυτὴ ἀξία· στὴν περίπτωσιν ὅμως αὕτη, ἂν κάθε ἀξία ἦταν σχετικὴ καὶ συνεπῶς ἐνδεχόμενη, θὰ ἦταν τελείως ἀδύνατον νὰ βρεθῇ σ' ὅλον τὸν κόσμον μιὰ ὑπέρτατη πραχτικὴ ἀρχὴ γιὰ τὸν καθαρὸ λόγον.

Ἄν λοιπὸν πρέπει νὰ ὑπάρχῃ μιὰ ὑπέρτατη πραχτικὴ ἀρχὴ καὶ σχετικὰ μετὰ τὴν ἀνθρώπινη θέληση μιὰ κατηγορικὴ προσταγή, ἡ ἀρχὴ αὕτη πρέπει νὰ ἦναι μιὰ τέτοια ἀρχὴ, ὥστε μετὰ τὴν ἰδέαν ἐκείνου, ποὺ εἶναι ἀναγκαῖος σκοπὸς γιὰ κάθε πνευματικὸ ὄν, γιὰτ' εἶναι ἀπόλυτος αὐτοσκοπός, ν' ἀποτελῇ μὲ ἀντικείμενικὴ ἀρχὴ γιὰ τὴ θέληση καὶ συνεπῶς νὰ μπορῇ νὰ ὑψωθῇ ὡς καθολικὸς καὶ ἀναγκαῖος γιὰ ὅλον τὸν κόσμον πραχτικὸς νόμος τῆς ζωῆς. Ἡ βάση τῆς ἀρχῆς αὐτῆς εἶναι ἡ ἐξῆς: ἡ πνευματικὴ φύση ὑπάρχει ἀπόλυτα ὡς αὐτοσκοπὸς στὴ ζωὴ. Μετὰ τὸ νόημα αὐτὸ ἐνορᾷ με ἀναγκαιότητα ὁ ἄνθρωπος ὡς πνευματικὴ φύση τὴν ὑπαρξὴ του καὶ τὴ ζωὴ του μέσ' στὸν κόσμον καὶ μετὰ τὴν ἐνόρασιν αὕτη τῆς ἀνθρώπινος ζωῆς ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶναι μιὰ ὑποκειμενικὴ ἀρχὴ τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου. Μετὰ τὸ ἴδιον νόημα ἐνορᾷ τὴν ὑπαρξὴ του καὶ τὴ ζωὴ του μέσ' στὸν κόσμον καὶ κάθε ἄλλο πνευματικὸ ὄν καὶ ἡ ἐνόρασίς του αὕτη εἶναι συνέπεια τῆς ἴδιας πνευματικῆς ἀρχῆς, ποὺ ἰσχύει καὶ γιὰ μένα·* συνεπῶς ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶναι ταυτόχρονα καὶ μὲ ἀντικείμενικὴ ἀρχή, ἀπ' ὅπου σὺν ἀπὸ ὑπέρτατη πραχτικὴ ἀρχὴ καὶ πηγὴ τους πρέπει νὰ μποροῦν νὰ πηγάζουν

* Τὴν πρότασιν αὕτη θεωρῶ ἐδῶ ὡς ἓνα αἶτημα. Στὸ τελευταῖον μέρος θ' ἀναπτύχθουν οἱ λόγοι τοῦ αἰτήματος αὐτοῦ.

ὅλοι οἱ νόμοι ποὺ ἰσχύουν γιὰ τὴ θέληση κάθε πνευματικοῦ ὄντος. Ἡ κατηγορικὴ λοιπὸν προσταγὴ ἐκφράζεται ὡς ἑξῆς : Στὴ ζωὴ σου ὀφείλεις νὰ ἐνεργῇς σύμφωνα μ' ἓνα τέτοιο τρόπο, ὥστε καὶ στὸ πρόσωπό σου καὶ στὸ πρόσωπο κάθε ἄλλου ἀνθρώπου τὴν ἀνθρωπότητα νὰ βλέπης καὶ νὰ μεταχειρίζεσαι πάντα ταυτόχρονα καὶ ὡς σκοπὸ καὶ ποτὲ μόνον ὡς ἀπλὸ μέσο.⁷⁹ Θέλουμε τώρα νὰ ἰδοῦμε, ἂν ὁ τύπος αὐτὸς τῆς κατηγορικῆς προσταγῆς μπορῇ νὰ ἐφαρμοστῇ στὴν πραγματικότητα.

Καὶ γιὰ νὰ μείνουμε στὰ ἴδια παραδείγματα, ποὺ φέραμε καὶ προηγουμένως, πρέπει πρῶτα σύμφωνα μὲ τὴν ἐννοια τοῦ ἀναγκαίου χρέους πρὸς τὸν ἑαυτὸ μας νὰ ἐρωτηθῇ αὐτός, ποὺ ἔχει στὸ νοῦ του ν' αὐτοκτονήσῃ, ἂν ἡ πράξη του αὐτῇ μπορῇ νὰ ἴναι σὲ ἁρμονία μὲ τὴν ἰδέα τῆς ἀνθρωπότητος ὡς αὐτοσκοπὸς. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος γιὰ νὰ ξεφύγῃ ἀπὸ μιὰ δύσκολη στιγμή τῆς ζωῆς του αὐτοκτονῇ, δὲν κάνει τίποτ' ἄλλο παρὰ νὰ μεταχειρίζεται ἓνα πρόσωπο μόνον ὡς ἓνα μέσο, γιὰ νὰ διατηρήσῃ μιὰ ὑποφερτὴ κατάσταση ἵσαμε τὸ τέλος τῆς ζωῆς του.⁸⁰ Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἓνα πράγμα, δηλαδὴ κάτι, ποὺ μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθῇ μόνον ὡς μέσο γιὰ τὴν ἐπιτυχίαν ἑνὸς σκοποῦ, ἀλλ' εἶναι πρόσωπο καὶ πρέπει σ' ὅλες τὶς πράξεις του νὰ θεωρῇται πάντα ὡς αὐτοσκοπός. Δὲν μπορῶ λοιπὸν νὰ διαθέσω τὸν ἄνθρωπο στὸ πρόσωπό μου, νὰ σακατέψω, νὰ καταστρέψω καὶ τέλος νὰ σκοτώσω τὴν ἀνθρώπινη φύση. (Θάπρεπε νὰ ὀριστεῖ ἀκριβέστερα ἡ ἀρχὴ αὕτη, γιὰ ν' ἀποφευχθῇ κάθε παρανόηση, ὅπως μπορεῖ λόγου χάρι νὰ συμβῇ στὴν περίπτωσιν, ποὺ δέχομαι νὰ κοπῇ ἓνα μέλος τοῦ σώματός μου, γιὰ νὰ γλυτώσω ἀπ' τὸ θάνατο, ἢ ὅταν ἐκθέτω σὲ κίνδυνο τὴ ζωὴ μου, γιὰ νὰ τὴ σώσω ἀπὸ ἄλλο βέβαιον κίνδυνο κ.λ.π., ἀλλὰ δὲ θὰ προχωρήσω ἐδῶ σὲ πλατύτερη ἐξέταση καὶ ἀνάπτυξιν τῶν ζητημάτων αὐτῶν, γιὰτ' εἶναι ζητήματα τῆς καθ'αυτὸ ἠθικῆς).

Δεύτερον, σχετικὰ μὲ τὸ ἀναγκαῖον ἢ αὐστηρὸν χρέος πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, αὐτὸς ποὺ σκέπτεται νὰ δώσῃ σκόνος ἄλλους μιὰ ψεύτικη ὁσχεση μὲ τὴν κρυφὴ μέσα του σκέψιν νὰ μὴν τηρήσῃ τὸ λόγο του, ἢ νὰ ἰδῇ ἁμέσως, πὼς μὲ τὴ διαγωγὴν του αὕτη θέλει νὰ μεταχειρισθῇ ἓναν ἄλλον ἄνθρωπον ὡς ἀπλὸ μέσον στὴ ζωὴν του, σὰ νὰ μὴν κλείνῃ ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς μέσα του ὡς πνευματικὴ φύση ταυτόχρονα κι' ἓνα σκοπὸ καὶ νὰ μὴν ἴναι στὴ

79. Ὁ τύπος αὐτὸς εἶναι ὁ δεύτερος τύπος τῆς κατηγορικῆς προσταγῆς. Δες καὶ σημ. 82.

80. Γιὰ νὰ νοηθῇ τὸ μέρος αὐτὸ πρέπει νὰ χουμὲ ὑπ' ὄψιν μας τὴν Καντιανὴν θεωρίαν τοῦ ὑπερβατικοῦ ἰδεαλισμοῦ ἐφαρμοσμένην στὸν ἄνθρωπον, τὴ διάκρισιν δηλαδὴ ἀνθρώπου—φαινομένου καὶ ἀνθρώπου—νοούμενου. Ὁ ἄνθρωπος, ποὺ αὐτοκτονεῖ, θυσιάζει στὸ φυσικὸν ἄνθρωπον, στὸν ἄνθρωπον—φαινόμενο, τὸν πνευματικὸν ἄνθρωπον, τὸν ἄνθρωπον—νοούμενον, καὶ αὐτὸς φυσικοῦς σκοπούς του τοὺς ἀπόλυτους καὶ ἀντικειμενικοὺς πνευματικοὺς σκοπούς τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ὅλης τῆς δημιουργίας. (Δες μεταφρ. τῶν ἠθικῶν. Φιλοσοφ. Ἀρετῆς § 1-4).

ζωή ένας αυτοσκοπός. Γιατί ο άνθρωπος αυτός, που με μιὰ τέτοια άπατηλή υπόσχεση θέλω νὰ μεταχειριστῶ ὡς ὄργανό μου γιὰ τοὺς ὑποκειμενικοὺς σκοποὺς μου, εἶναι τελείως ἀδύνατο νὰ συμφωνήσῃ μαζί μου γιὰ τὸν τρόπο αὐτὸ τῆς συμπεριφορᾶς μου ἀπέναντί του καὶ συνεπῶς εἶναι ἀδύνατο νὰ περιοριστῇ στὸ νὰ κλείνῃ μέσα του μόνο τὸ σκοπὸ τῶν πράξεών μου, δηλαδή νὰ ἦναι στὴ ζωὴ του μόνο ἓν ἁπλὸ μέσο καὶ ὄργανο ξένων ὑποκειμενικῶν σκοπῶν. Ἡ παραβίαση αὐτῆ τῆς καθολικῆς καὶ ἀναγκαίας ἀρχῆς ὅλης τῆς ἀνθρωπότητος χτυπάει πιὸ πολὺ στὰ μάτια μας, ὅταν προσβάλλεται καὶ παραβιάζεται ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ ἰδιοκτησία τῶν ἄλλων. Γιατί στὶς περιπτώσεις αὐτὲς εἶναι ὁλοφάνερο, πῶς ὁποῖος προσβάλλει τὰ δίκαια τῶν ἄλλων ἀνθρώπων θέλει νὰ μεταχειριστῇ τὰ πρόσωπα τῶν ἄλλων ὡς ἁπλὰ μέσα, χωρὶς νὰ στοχάζεται καθόλου, πῶς τὰ πρόσωπα αὐτὰ ὡς πνευματικὰ ὄντα πρέπει νὰ θεωροῦνται πάντα συνάμα καὶ ὡς αὐτοσκοποί, δηλαδή ὡς ὄντα, ποὺ πρέπει νὰ μποροῦν νὰ κλείνουν μέσα τους τὸ σκοπὸ τῶν πράξεών τους καὶ τῆς ζωῆς τους μέσ' στὸν κόσμον καὶ νὰ μὴν ἦναι μόνο ἁπλὰ μέσα ἄλλων ὑποκειμενικῶν σκοπῶν.*

Τρίτο, σχετικά με τὸ ἐνδεχόμενο (ὠφέλιμο) χρέος πρὸς τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ μας δὲν ἀρκεῖ οἱ πράξεις μας νὰ μὴν ἦναι ἀντίθετες πρὸς τὴν ἰδέα τῆς ἀνθρωπότητος, ποὺ θεωρεῖται ὡς αὐτοσκοπὸς στὸ πρόσωπό μας, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἦναι σὲ τελεία ἐσωτερικὴ ἀρμονία με τὴν ἰδέα αὐτή. Ὑπάρχουν λοιπὸν μέσα στὴν ἀνθρωπότητα τάσεις πρὸς μιὰ ὑψηλότερη τελειότητα κα' οἱ τάσεις αὐτὲς εἶναι οἱ σκοποί, ποὺ ἡ φύση σχετικά με τὴν ἀνθρωπότητα ἐπιδιώκει στὸ πρόσωπό μας· τὸ ν' ἀμελοῦμε τὶς τάσεις αὐτὲς τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τοὺς καθολικοὺς καὶ πανανθρώπινους μέσα μας σκοποὺς τῆς δημιουργίας μπορεῖ νὰ συμβιβάζεται με τὸ χρέος, ποὺ ἔχουμε στὴ ζωὴ μας, νὰ φροντίζουμε γιὰ τὴν αὐτοσυντήρησιν τῆς ἀνθρωπότητος ὡς αὐτοσκοποῦ, ἀλλ' ὄχι καὶ με τὸ χρέος, ποὺ ἔχουμε, ν' ἀγωνιζώμαστε γιὰ τὴν ἐκπλήρωσιν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ καὶ τὴν τελειοποίηση τῆς ἀνθρωπότητος.

Τέταρτο, σχετικά με τ' ὠφέλιμο χρέος πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ὁ φυσικὸς σκοπὸς ὅλων τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἡ προσωπικὴ τους εὐτυχία.

* Δὲν πρέπει ἐδῶ νὰ περάσῃ ἀπ' τὸ νοῦ κανενός, πῶς ἡ κοινὴ ἠθικὴ ἐντολὴ *quod tibi non vis fieri* κ.λ.π. (Ὁ σὺ μισήσεις, ἐτέρῳ μὴ ποιήσης) μπορεῖ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς κανόνας ἢ ὡς ἠθικὴ ἀρχὴ τῆς ζωῆς. Γιατί ἡ ἐντολὴ αὐτὴ βγαίνει, ἀν καὶ με διάφορους περιορισμούς, μόνο ἀπὸ τὴν ἠθικὴ ἀρχὴ ποὺ ἀναπτύξαμε. Ἡ ἐντολὴ αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ ἦναι καθολικὸς νόμος τῆς ζωῆς, γιατί δὲν περιέχει μέσα της τὴν ἀρχὴ τῶν χρεῶν πρὸς τὸν ἑαυτὸ μας, οὔτε τὴν ἀρχὴ τῶν χρεῶν τῆς ἀγάπης πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους (γιατί πολλοὶ ἄνθρωποι με μεγάλη τους χαρὰ θὰ ἤθελαν νὰ μὴν τοὺς κάνουν καλὸ οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι στὴ ζωὴ τους, ἐὰν δὲν εἶχαν κι' αὐτοὶ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ κάνουν καλὸ στοὺς ἄλλους) καὶ τέλος οὔτε τὴν ἀρχὴ τῶν αὐστηρῶν χρεῶν τῆς δικαιοσύνης πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, γιατί με μιὰ τέτοια ἐντολὴ θὰ μποροῦσε κα' ἓνας ἐγκληματίας νὰ βρῇ ἐπιχειρήματα ἐναντίον τοῦ δικαστή, ποὺ τὸν τιμωρεῖ κ.λ.π.

Ἡ ἀνθρωπότητα θὰ μπορούσε, εἶναι ἀλήθεια, νὰ ὑπάρχῃ μέσ' στὸν κόσμον, καὶ ἂν ἀκόμα κανεῖς δὲν ἐργαζόταν γιὰ τὴν εὐτυχία τῶν ἄλλων ἀνθρώπων μὲ τὴν προϋπόθεσιν φυσικά, πὼς οἱ ἄλλοι ἀνθρώποι δὲ θὰ εἶχαν ὡς σκοπὸ τῆς ζωῆς τους τὴν καταστροφὴ τῆς εὐτυχίας αὐτῆς. Ἀλλ' ἂν κάθε ἀνθρώπος δὲν ἐργαζόταν μ' ὅλες τὶς δυνάμεις του γιὰ τὴν εὐτυχία καὶ τοὺς σκοποὺς τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, ἡ συμφωνία μιᾶς τέτοιας διαγωγῆς μὲ τὴν ἰδέαν τῆς ἀνθρωπότητος ὡς αὐτοσκοποῦ θὰ ἦταν καθαρὰ ἀρνητικὴ καὶ ὄχι θετικὴ. Γιατί, ἂν τὸ ὑποκείμενον ἦν αὐτοσκοπός, γιὰ νᾶχῃ ἡ ἰδέα τῆς αὐτοσκοπιμότητος αὐτῆς ἀπάνω στὴ θέλησή μου ὅλη τὴν ἐπίδρασιν καὶ ἀποτελεσματικότητά της, πρέπει οἱ σκοποὶ τοῦ ὑποκειμένου αὐτοῦ νὰ ἦναι ὅσο μπορεῖ καὶ δικοὶ μου σκοποὶ.⁸¹

Ἡ ἀρχὴ αὕτη, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ ἀνθρώπινη φύσις καὶ γενικὰ κάθε πνευματικὴ φύσις θεωροῦνται ὡς αὐτοσκοποὶ (ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶναι ὁ ὑπέρτατος καὶ μοναδικὸς περιοριστικὸς ὅρος τῆς ἐλευθερίας τῶν πράξεων κάθε ἀνθρώπου), δὲν εἶναι μιὰ ἐμπειρικὴ ἀρχὴ καὶ δὲν πηγάζει ἀπὸ τὴν ἐμπειρίαν· πρῶτα-πρῶτα ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶναι μιὰ καθολικὴ ἀρχὴ καὶ ἰσχύει μὲ ἀναγκαιότητα γιὰ ὅλα τὰ πνευματικὰ ὄντα γενικὰ καὶ συνεπῶς δὲν μπορεῖ νὰ ἦναι μιὰ ἀρχὴ ἐμπειρικὴ, γιατί ἡ ἐμπειρία δὲν εἶναι καθολικὴ καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ὀρίσῃ τὸ καθολικόν· ἔπειτα σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴ αὕτη ἡ ἀνθρωπότητα δὲν εἶναι ποτὲ σκοπός (ὑποκειμενικός) τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδὴ ἐν' ἀντικείμενον πού θεωρεῖται πραγματικὰ ὡς σκοπός, ἀλλ' εἶναι ἀντικειμενικός σκοπός, πού τελείως ἀνεξάρτητα ἀπ' ὅλους τοὺς ὑποκειμενικοὺς σκοποὺς θεωρεῖται καὶ ἰσχύει ὡς νόμος καὶ ὡς νόμος πρέπει νὰ ἦναι ὁ ὑπέρτατος περιοριστικὸς ὅρος ὅλων τῶν ὑποκειμενικῶν σκοπῶν· συνεπῶς ἡ ἀρχὴ αὕτη πρέπει νὰ πηγάζῃ μόνο ἀπὸ τὸν καθαρὸ λόγον. Ἡ ὑπέρτατη λοιπὸν ἀρχὴ κάθε πραχτικῆς νομοθεσίας εἶναι ἀντικειμενικὰ στὸν κανόνα καὶ στὴ μορφή τῆς καθολικότητος, πού κάνει (σύμφωνα μὲ τὴν πρώτη ἀρχὴ) τὸν κανόνα ἱκανὸ νὰ ἦναι νόμος (καὶ μάλιστα ἕνας φυσικὸς νόμος⁸²), ὑποκειμενικὰ ὅμως εἶναι στὸ σκοπόν· τὸ ὑποκείμενον ὅμως ὅλων τῶν σκοπῶν εἶναι κάθε πνευματικὸ ὄν ὡς αὐτοσκοπός (σύμφωνα μὲ τὴν δεύτερη ἀρχή). Ἀπ' τὶς δύο τώρα αὐτὲς ἀρχὲς βγαίνει ἡ τρίτη πραχτικὴ ἀρχὴ τῆς θέλησης, ὡς ὑπέρτατος ὅρος τῆς ἁρμονίας τῆς θέλησης μὲ τὸν καθολικὸν πραχτικόν

81. Στὴ μεταφ. τῶν ἡθῶν (Φιλοσοφ. Ἀρετῆς § 29—31) ὁ Κάντ ὀρίζει, πὼς ὅλοι οἱ ἀνθρώποι πρέπει γὰ θεωροῦνται ὡς πνευματικὰ ὄντα ἐνωμένα κάτω ἀπὸ μιὰ κοινὴ στέγη καὶ μ' ἕνα κοινὸ χρέος, τὴν ἀλληλεγγύην καὶ τὴν ἀλληλοβοήθειαν.

82. Ὁ ἡθικὸς νόμος δὲ θεωρεῖται ἐδῶ ὡς φυσικὸς νόμος στὸ νόημα τῆς θεωρητικῆς φιλοσοφίας τοῦ Κάντ (Εἰσαγωγή σελ. CVI). Ὁ ἡθικὸς νόμος θεωρεῖται ἐδῶ ὡς φυσικὸς νόμος μὲ τὴν ἔννοια, ὅτι ἰσχύει σὰ φυσικὸς νόμος σ' ὅλο τὸν κόσμον καὶ στὴ ζωὴ ὅλης τῆς δημιουργίας. Καὶ πραγματικά, ὅταν ὁ ἡθικὸς νόμος ἦναι παν-κόσμιος κα' αἰώνιος (σὲ μιὰ ἰδανικὴ ἡθικὴ πολιτεία καθαρῶν πνευματικῶν οὐσιῶν, τὴν πολιτεία τῶν αὐτοσκοπῶν), μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς «φυσικὸς ἡθικὸς νόμος» ὅλης τῆς δημιουργίας καὶ ἡ «φύσις» ὡς «μορφὴ» καὶ ὡς «σύμβολον» τοῦ νοητοῦ κόσμου (Δὲς καὶ σημ. 69).

λόγο, δηλαδή ἡ ἰδέα τῆς θέλησης καὶ θε πνευματικοῦ ὄντος, ὡς θέλησης ποὺ θεωρεῖται ὡς ἓνας παγκόσμιος νομοθέτης.⁸³

Σύμφωνα μὲ τὴν ἀντικειμενικὴ αὐτὴ ἀρχὴ πρέπει ν' ἀπορριφτοῦν ὅλες οἱ ὑποκειμενικὲς ἀρχές, ποὺ δὲν μποροῦν νὰ ᾔγναι σὲ ἀρμονία μὲ τὴν καθολικὴ νομοθεσίαν τῆς ἡθικῆς δημιουργίας τῆς θέλησης τοῦ πνευματικοῦ ὄντος. Ἡ θέληση συνεπῶς δὲν ὑποτάσσεται ἀπλᾶ καὶ μόνο στὸν ἡθικὸ νόμο, ἀλλ' ὑποτάσσεται μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ πρέπῃ νὰ θεωρῆται ὡς αὐτοδουργὸς καὶ νομοθέτης τοῦ καθολικοῦ καὶ ἀπολύτου ἡθικοῦ νόμου καὶ ὅτι ὑποτάσσεται στὸν ἡθικὸ νόμο ἀκριβῶς γι' αὐτὸ τὸ λόγο (γιατὶ μπορεῖ νὰ θεωρῆται ὡς δημιουργὸς του).

(Ἡ) προσταγὲς σύμφωνα μὲ τὸ νόημα καὶ τοὺς τύπους ποὺ ἀναπτύξαμε, δηλαδή τῆς ἀρχῆς, ποὺ ἐπιβάλλει ὅλες οἱ πράξεις τοῦ πνευματικοῦ καὶ ἡθικοῦ ὄντος νὰ ᾔγναι σὲ τελεία καὶ ἀπόλυτη ἀρμονία μὲ τοὺς καθολικοὺς καὶ ἀναγκαίους καὶ παγκόσμιους ἡθικοὺς νόμους ποὺ θεμελιώνουν μιὰ ἡθικὴ τάξη μέσ' στὴ φύσιν ὅμοια μὲ τὴ φυσικὴ τάξη τῆς δημιουργίας,⁸⁴ ἢ τῆς ἀρχῆς, ποὺ ἀπαιτεῖ τὰ πνευματικὰ ὄντα ὡς καθαρὲς πνευματικὲς οὐσίαι, νὰ ἔχουν τὴν καθολικὴ ἡθικὴ ὑπεροχὴ καὶ τὸ προνόμιον τῆς αὐτοσκοπιμότητος, ἀποκλείουν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀπόλυτης ἡθικῆς ἀξίας τους, τοῦ ἐπιτακτικοῦ κύρους τους καὶ τῆς ἀνώτερης ἡθικῆς ἐπιβολῆς τους καὶ ἀνάμιξη ἐμπειρικῶν στοιχείων καὶ κάθε κίνητρο ἀπὸ ὑλικά συμφέροντα, ἀκριβῶς γιατί τὶς προσταγὲς αὐτὲς τὶς θεωρήσαμε ὡς κατηγορικὲς προσταγὲς· ἀλλ' ἂν δεχτήκαμε τὶς προσταγὲς αὐτὲς ὡς κατηγορικὲς προσταγὲς, τὶς δεχτήκαμε μόνο καὶ μόνο, γιατί ἔπρεπε νὰ δεχτοῦμε τέτοιες προσταγὲς, ἂν ἠθέλαμε νὰ διαφωτίσουμε τὴν ἔννοια τοῦ ἡθικοῦ χρέους. Ὅτι ὅμως ὑπάρχουν στὴν πραγματικότητα πραγματικὲς ἀρχές, ποὺ προστάσσουν κατηγορικὰ, ἦταν ἀδύνατον ν' ἀποδειχθῇ καὶ μάλιστα σ' αὐτὸ τὸ μέρος· τὸ μόνο ποὺ μποροῦσε νὰ γίνηρ ἐδῶ ἦταν ν' ἀποδειχθῇ μ' ἓνα τέλειον ὁρισμὸ τῆς κατηγορικῆς προσταγῆς, πὼς ἡ ἀπόλυτη ἡθικὴ ἀγνότης τῆς θέλησης ποὺ ἐνεργεῖ ἀπὸ χρέος καὶ ἡ τελεία ἡθικὴ ἀνεξαρτησία ἀπὸ κάθε λογῆς ὑλικά συμφέροντα καὶ αἰσθητικὲς

83. Ὁ πρῶτος τύπος τῆς κατηγορικῆς προσταγῆς εἶναι ὁ τύπος τῆς καθολικότητος, ὁ δεύτερος τύπος εἶναι ὁ τύπος τῆς ἡθικῆς προσωπικότητος ὡς αὐτοσκοποῦ. Ὁ πρῶτος τύπος προστάσσει: «Στὴ ζωὴ σου ὀφείλεις νὰ ἐνεργῇς πάντα σὰ νᾶν οἱ ἡθικὲς ἀρχές σου μὲ τὴ θέλησή σου παγκόσμιον φυσικὸν ἡθικὸν νόμον». Ὁ δεύτερος τύπος ὁρίζει: «Στὴ ζωὴ σου ὀφείλεις νὰ ἐνεργῇς πάντα μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ μπορῇς νὰ θέλῃς νὰ βλέπῃς τὸν ἄνθρωπον (ὡς πνευματικὸ καὶ ἡθικὸ ὄν) ὡς αὐτοσκοπὸν καὶ ποτὲ ὡς μέσον». Ἀπ' τοὺς δυὸ αὐτοὺς τύπους μὲ τὴν ἐνότητα τῆς ἀρχῆς τῆς καθολικότητος τοῦ ἡθικοῦ νόμου καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς αὐτοσκοπιμότητος τῆς ἡθικῆς προσωπικότητος βγαίνει ὁ τρίτος τύπος τῆς κατηγορικῆς προσταγῆς: «Στὴ ζωὴ σου ὀφείλεις νὰ ἐνεργῇς πάντα μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ μπορῇ ἡ θέλησή σου μὲ τὶς ἡθικὲς ἀρχές της, ὡς καθολικοὺς φυσικοὺς ἡθικοὺς νόμους, νὰ ὑπάρδῃ ὡς παγκόσμιος ἡθικὸς νομοθέτης ὅλης τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ὅλης τῆς δημιουργίας».

84. Δὲς σημ. 69 καὶ 82.

ἐπιδράσεις ἀπὸ ἐμπειρικά κίνητρα εἶναι ἡ οὐσία τῆς κατηγορικῆς προσταγῆς καὶ ἡ ἠθικὴ αὐτὴ ἀπολύτρωση καὶ ἀγνόητα εἶναι αὐτό, ποὺ οὐσιαστικὰ χαρακτηρίζει καὶ εἰδικὰ ξεχωρίζει τὴν κατηγορικὴν προσταγὴν ἀπὸ τὴν ὑποθετικὴν προσταγὴν καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς κάνει τώρα ὁ τρίτος τύπος τῆς ἠθικῆς ἀρχῆς, δηλαδὴ ἡ ἰδέα τῆς θέλησης κάθε πνευματικοῦ ὄντος, ὡς θέλησης ποὺ ὑψώνεται ὡς παγκόσμιος νομοθέτης καὶ νομοθετεῖ μιὰ παγκόσμια ἠθικὴ νομοθεσία ὡς φυσικὴ ἠθικὴ νομοθεσία ὅλης τῆς δημιουργίας.⁸⁵

Γιατί, ἂν σκεφτοῦμε βαθιὰ τὴν ἰδέα αὐτή, βλέπουμε, πῶς, ἂν καὶ εἶναι δυνατό μιὰ θέληση ποὺ ὑποτάσσεται σὲ νόμους νὰ ἐνεργῇ ἀπὸ ὕλικά συμφέροντα, εἶναι ὁμῶς ἀπολύτως ἀδύνατο νὰ ἐξαρτᾶται καὶ νὰ ἐνεργῇ ἀπὸ συμφέροντα μιὰ θέληση, ποὺ εἶναι ἡ ἴδια ὑπέρτατος μέσ' στὸν κόσμον νομοθέτης, γιατί μιὰ τέτοια κάτω ἀπὸ ὅρους θέληση, ποὺ θὰ κινουῖσαν αἰσθητικὰ κι' ἐμπειρικά κίνητρα καὶ ὕλικά συμφέροντα, θὰ χρειαζόταν ἕναν ἄλλο νόμο, γιὰ νὰ περιορίσῃ τὸν ἐγωϊσμό της καὶ τὰ ἐγωϊστικά της συμφέροντα καὶ τῆς ἐπιβάλλῃ ὡς ὅρο νὰ μπορῇ ἡ ἀρχὴ της νὰ ὑψωθῇ ὡς καθολικὸς καὶ παγκόσμιος ἠθικὸς νόμος.

Ἔτσι ἡ ἀρχή, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία κάθε ἀνθρώπινη θέληση θεωρεῖται ὡς θέληση ποὺ μ' ὅλες τὶς ὑποκειμενικὲς ἠθικὲς ἀρχὲς τῆς θεμελιώνει μιὰ παγκόσμια ἠθικὴ νομοθεσία,* ἂν ἦταν ἀληθινὴ καὶ μπορούσε γερὰ καὶ ἀσάλευτα νὰ θεμελιωθῇ, θὰ ἐταίριαζε τελειότατα στὴν κατηγορικὴν προσταγὴ καὶ θὰ ἦταν σὲ ἀπόλυτη ἀρμονία μ' αὐτή, γιατί ἀκριβῶς μὲ τὴν ἰδέα τῆς καθολικῆς νομοθεσίας ἡ κατηγορικὴν προσταγὴ δὲ θεμελιώνεται ἀπάνω σὲ κανένα ὕλικο συμφέρον καὶ συνεπῶς ἀπ' ὅλες τὶς προσταγὰς μόνο ἡ κατηγορικὴν προσταγὴ μπορεῖ νὰ εἶναι ἀπόλυτη ἢ ἀκόμα καλύτερα

85. Ἡ κατηγορικὴν προσταγὴ ὡς ἀπόλυτη προσταγὴ εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπὸ κάθε ὅρο. Συνεπῶς ἡ κατηγορικὴν προσταγὴ ἀπ' τὴ φύση της προϋποθέτει μὲ ἀναγκαιότητα τὴν ἀπόλυτη ἀνεξαρτησία ἀπὸ τὴν αἰσθητικὴν αὐτονομίαν, μ' ἄλλους λόγους τὴν ἠθικὴν ἀπολύτρωση. Ἀλλ' ἡ θέληση, ὡς πνευματικὴ φύση, εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν αἰσθητικὴν αὐτονομίαν καὶ συνεπῶς μπορεῖ νὰ ὑψωθῇ ὡς παγκόσμιος ἠθικὸς νομοθέτης καὶ δημιουργὸς μιᾶς παγκόσμιας ἠθικῆς νομοθεσίας ὡς φυσικῆς νομοθεσίας ὅλου τοῦ κόσμου. Ὁ τρίτος λοιπὸν τύπος τῆς κατηγορικῆς προσταγῆς μὲ τὴν θέληση ὡς παγκόσμιον νομοθέτη μᾶς δίνει τὴν ἀρχὴν τῆς ἀνεξαρτησίας ἀπὸ τὴ φύση καὶ συνεπῶς τὴν ἀρχὴν τῆς ἠθικῆς αὐτονομίας, μ' ἄλλους λόγους μόνο ἡ ἀρχὴ τῆς ἠθικῆς αὐτονομίας ξανοίγει στὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα τὸ δρόμον πρὸς τὴ λύσιν τοῦ προβλήματος τῆς δυνατότητας τῆς κατηγορικῆς προσταγῆς. Καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς ἠθικῆς αὐτονομίας θὰ ἐξετάσῃ καὶ θὰ διαφωτίσῃ ὁ Κάντ πρὶν καὶ ὑψωθῇ στὶς κορυφὰς τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας, στὴ λύσιν τοῦ προβλήματος τῆς δυνατότητας τῆς κατηγορικῆς προσταγῆς, ποὺ κατέχει τὸ κέντρο ὁλοκλήρου τοῦ φιλοσοφικοῦ του συστήματος.

* Μπορῶ ἐδῶ ν' ἀπαλλαχτῶ ἀπὸ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ φέρω παραδείγματα, γιὰ νὰ διαφωτίσω τὴν ἀρχὴν αὐτή, γιατί ὅλα τὰ παραδείγματα, ποὺ ἔφερα παλαιότερα γιὰ νὰ διαφωτίσω τὴν κατηγορικὴν προσταγὴ καὶ τοὺς τύπους της, μποροῦν νὰ χρησιμοποιήσων καὶ γι' αὐτὸν ἐδῶ τὸ σκοπὸ.

ἀντιστρέφοντας τὴν πρότασιν, ἂν ὑπάρχῃ μιὰ κατηγορικὴ προσταγή (δηλαδή ἓνας ἀπόλυτος νόμος γιὰ τὴ θέληση κάθε πνευματικοῦ ὄντος), ἡ προσταγή αὕτη δὲν μπορεῖ νὰ προστάσῃ τίποτ' ἄλλο, παρὰ μόνο πὼς κάθε πνευματικὸ ὄν ὀφείλει νὰ ἐνεργῇ πάντα στὴ ζωὴ του σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴ μιᾶς θέλησης, πὺν ὡς παγκόσμιος ἠθικὸς νομοθέτης θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθῇ ταυτόχρονα καὶ ὡς ἓνας ἀντικειμενικὸς σκοπός, γιὰτὶ μόνο στὴν περίπτωση αὕτη ἡ πρακτικὴ ἀρχὴ καὶ ἡ προσταγή, πὺν σ' αὕτη ὑπακούει ἡ θέληση, εἶναι ἀπόλυτες ὡς τελείως ἀνεξάρτητες ἀπὸ κάθε εἶδους συμφέροντα.

Δὲν εἶναι τώρα καθόλου παράξενο καὶ δὲν πρέπει κανεὶς νὰ ἐκπλήττεται, ἂν ὀρίσουμε μιὰ ματιά σ' ὅλες τὶς προσπάθειες πὺν ἔγιναν ὡς σήμερα γιὰ ν' ἀνακαλυφθῇ ἡ ὑπέρτατη ἀρχὴ τῆς ἠθικότητος, γιὰτὶ ὅλες αὐτὲς οἱ προσπάθειες ἀναγκαῖα εἶχαν τελεία ἀποτυχία. Ἐβλεπαν ὅλοι τὸν ἄνθρωπο μὲ τὸ ἠθικὸ χρέος νὰ ἦναι στὰ δεσμὰ τοῦ νόμου, κανεὶς ὅμως δὲν ἐστοχάστη, πὺν τὰ δεσμὰ αὐτὰ ἦσαν δικά του δεσμὰ καὶ στὴν πραγματικότητι ὁ ἄνθρωπος ἦταν ὑποταγμένος μόνο στὴ δική του, ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ καθολικὴ γιὰ ὅλο τὸν κόσμον ἠθικὴ νομοθεσία, καὶ πὺν στὸ βάθος ὁ ἄνθρωπος ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ ἐνεργῇ σύμφωνα μόνο μὲ τὴ δική του θέληση τὴ θέληση ὅμως πὺν ἀπ' τὴ φύση της καὶ σύμφωνα μὲ τὸ φυσικὸ σκοπὸ της καὶ τὸν ἀληθινὸ οὐσιαστικὸ προσορισμὸ της ἦταν καθολικὸς κοσμικὸς ἠθικὸς νομοθέτης καὶ ἐθεμελίωνε μιὰ παγκόσμια ἠθικὴ νομοθεσία ὅλης τῆς δημιουργίας. Γιὰτὶ μὲ τὴ σκέψη, πὺν ὁ ἄνθρωπος ὑποτασσόταν σ' ἓνα νόμο (ὅποιο καὶ νᾶταν νόμο), ἔπρεπε νὰ τὸν κινῇ ἢ νὰ τὸν ἀναγκάζῃ κάποιον ὕλικὸν συμφέρον νὰ ἐνεργῇ στὴ ζωὴ του, γιὰτὶ ὁ νόμος δὲν ἐπήγαζε ἀπὸ τὴ θέλησή του καὶ συνεπὺς ἔπρεπε νὰ τὸν ἐξαναγκάζῃ κάποιον ἄλλο κίνητρο νὰ ἐνεργῇ μὲ ὠρισμένο τρόπο καὶ νὰ ὑποτάσσεται στὸ νόμο. Φυσικὴ ὅμως καὶ ἀναγκαῖα συνέπεια τῆς σκέψης αὐτῆς ἦταν, ὅτι ἐχανόταν ἀναπόφευχτα ὅλη ἡ ἐργασία πὺν εἶχε γίνει γιὰ ν' ἀνακαλυφθῇ καὶ θεμελιωθῇ ἡ ὑπέρτατη ἀρχὴ τοῦ ἠθικοῦ χρέους. Γιὰτὶ ἐκεῖνο πὺν εὑρισκαν δὲν ἦταν πια τὸ ἠθικὸ χρέος, ἀλλὰ μόνο ἡ ἀναγκαιότητα τῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ κάποιον ὕλικὸν συμφέρον, εἴτε προσωπικόν, εἴτε ξένον. Στὴν περίπτωση ὅμως αὕτη ἡ προσταγή ἔπρεπε μὲ ἀναγκαιότητα νὰ ἦναι πάντα σχετικὴ καὶ ὄχι ἀπόλυτη καὶ συνεπὺς δὲν ἦταν δυνατό νὰ ὑψωθῇ ὡς ἠθικὴ προσταγή. Θέλω τὴ θεμελιακὴ αὕτη ἠθικὴ ἀρχὴ νὰ ὀνομάσω ἀρχὴ τῆς αὐτονομίας τῆς θέλησης, σὲ ἀντίθεση πρὸς ὅλες τὶς ἄλλες ἀρχές, πὺν γιὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς θεωρῶ ὡς ἀρχὴς τῆς ἑτερονομίας.

Ἡ ἔννοια, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία κάθε πνευματικὸ ὄν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ὄν, πὺν μ' ὅλες τὶς πνευματικὲς ἠθικὲς ἀρχές τῆς θέλησός του ὑψόνετται ὡς παγκόσμιος νομοθέτης καὶ θεμελιώνει μιὰ καθολικὴ ἠθικὴ νομοθεσία, γιὰ νὰ κρίνῃ ἀπ' αὕτη τὴν ἀποψη καὶ τὴν ἴδια τὴν ἠθικὴ προσωπικότητά του καὶ τὴν ἠθικὴ ζωὴ του μέσ' στὸν κόσμον, ὀδηγεῖ τὸν ἄνθρω-

πινό πνεῦμα σὲ μιὰν ἄλλη σχετικὴ γονιμώτατη ἰδέα, τὴν ἰδέα μιᾶς πολιτείας τῶν σκοπῶν.⁸⁶

Ὡς πολιτεία ἐννοῶ τὴ συστηματικὴν ἔνωση διαφόρων πνευματικῶν ὄντων μὲ κοινούς νόμους. Ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ νόμοι καθορίζουν τοὺς σκοπούς, σχετικὰ μὲ τὴν καθολικὴν τοὺς ἰσχύ για ὅλα τὰ πνευματικὰ ὄντα, ἂν γίνῃ ἀφαίρεση ὅλων τῶν προσωπικῶν διαφορῶν τῶν πνευματικῶν ὄντων ὡς καὶ ὁλοκλήρου τοῦ περιεχομένου τῶν ἀτομικῶν καὶ ὑποκειμενικῶν σκοπῶν τους, μπορεῖ νὰ νοηθῇ ἡ συστηματικὴ σ' ἓνα σύνολο ἔνωση ὅλων τῶν σκοπῶν (τόσο τῶν ἀντικειμενικῶν σκοπῶν τῶν πνευματικῶν ὄντων ὡς αὐτοσκοπῶν, ὅσο καὶ τῶν ὑποκειμενικῶν σκοπῶν τῶν πνευματικῶν ὄντων ὡς ξεχωριστῶν ἀτομικῶν ὄντων), δηλαδὴ μιὰ πολιτεία τῶν σκοπῶν, ποὺ εἶναι δυνατὴ σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχές ποὺ ἀναπτύξαμε στὰ προηγούμενα.

Κ' εἶναι δυνατὴ ἡ πολιτεία αὐτὴ τῶν σκοπῶν, γιατί ὅλα τὰ πνευματικὰ ὄντα ὑποτάσσονται στὸν ἴδιο νόμο, τὸ νόμο, ποὺ ἐπιβάλλει σ' αὐτὰ νὰ μὴ θεωροῦν καὶ τὸν ἑαυτὸ τους καὶ τ' ἄλλα πνευματικὰ ὄντα ποτὲ μόνο ὡς ἀπλά μέσα, ἀλλὰ πάντα ταυτόχρονα καὶ ὡς αὐτοσκοπούς. Μὲ τὸ νόμο ὅμως αὐτὸ καὶ τὴν αὐτοὑποταγὴ τῶν πνευματικῶν ὄντων σ' αὐτὸ δημιουργεῖται μιὰ συστηματικὴ ἔνωση τῶν πνευματικῶν ὄντων μὲ κοινούς ἀντικειμενικούς νόμους, δηλαδὴ μιὰ πολιτεία, ποὺ μπορεῖ νὰ ὀνομαστῇ μιὰ πολιτεία τῶν σκοπῶν, γιατί οἱ νόμοι αὐτοὶ προσδιορίζουν ἀκριβῶς τὶς σχέσεις τῶν ὄντων αὐτῶν μεταξύ τους ὡς σκοπῶν καὶ ὡς μέσων.⁸⁷

86. Ἡ πολιτεία τῶν σκοπῶν τοῦ Κάντ θυμίζει τὴ «θεία πολιτεία τῶν πνευμάτων» τοῦ Leibniz (Monadologie § 85—87). Δὲς καὶ Κ. Κ. Α. Μέρ. Β. Κερ. II.

87. Τὸ μέρος αὐτὸ μὲ πρώτη ματιὰ φαίνεται νὰ βρίσκεται σὲ ἀντίφαση μὲ τὴν Καντιανὴ θεωρίαν τοῦ πνευματικοῦ ὄντος ὡς προσώπου—αὐτοσκοποῦ καὶ ὄχι ὡς πράγματος—μέσου. Εἶναι ὅμως ἀνάγκη νὰ διασαφηνιστῇ, πῶς ἡ διάκρισις αὐτὴ σκοποῦ καὶ μέσου στὴν πολιτεία τῶν σκοπῶν εἶναι καθαρά τυπικὴ ἀπὸ λόγους κοινωνικοῦς (κοινωνικῆς ἁρμονίας) καὶ ὄχι οὐσιαστικῆς. Ἀπὸ οὐσιαστικὴ ἀποψη ὅλα τὰ πνευματικὰ ὄντα—μέλη τῆς πολιτείας τῶν σκοπῶν, ὡς καθαρές πνευματικὲς φύσεις, εἶναι πάντα πρόσωπα—αὐτοσκοποὶ, ἀπόλυτοι ἀντικειμενικοὶ σκοποὶ, καὶ ποτὲ μέσα (πράγματα), γιατί ἄλλως παύει νὰ ὑπάρχῃ ἡ πολιτεία τῶν σκοπῶν (ἀπολύτων καὶ ἀντικειμενικῶν σκοπῶν). Στὴν πολιτεία αὐτὴ κάθε πνευματικὸ ὄν—μέλος τῆς πολιτείας ὡς ἄτομο ἔχει τὸν ἴδιο σκοπὸ, ποὺ ἔχουν ὅλα τ' ἄλλα μέλη. Οἱ ἀντικειμενικοὶ σκοποὶ τῆς πολιτείας εἶναι καὶ ὑποκειμενικοὶ σκοποὶ τῶν μελῶν. Μ' ἄλλους λόγους στὴν πολιτεία τῶν σκοπῶν δὲν ὑπάρχουν ὑποκειμενικοὶ, ἀλλὰ μόνο ἀντικειμενικοὶ σκοποὶ (καθαρά πνευματικοί), οἱ σκοποὶ τῆς πολιτείας ὡς συνόλου. Συνεπῶς ἡ πολιτεία τῶν σκοπῶν εἶναι ἡ πολιτεία τοῦ ἀπολύτου ἠθικοῦ νόμου ὡς ἠθικῆς αὐτονομίας, ἡ πολιτεία τῆς πνευματικῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀπόλυτης κοινωνικῆς ἁρμονίας. Στὴν πολιτεία τῶν σκοπῶν τὸ χρέος γίνεται ἀπὸ ἐσωτερικὴ ἀναγκαιότητα τῆς ἠθικῆς οὐσίας τοῦ πνευματικοῦ ὄντος—μέλους τῆς πολιτείας. Ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ ἀναγκαιότητα ταυτίζονται. Συνεπῶς στὴν πολιτεία τῶν σκοπῶν δὲ νοεῖται ἠθικὸ χρέος ὡς ἠθικὴ ἀνάγκη, ὅπως δὲ νοεῖται καὶ ἡ ἀρετὴ ὡς ἀγώνας τοῦ φυσικοῦ καὶ πνευματικοῦ καὶ νίκη τοῦ πνευματικοῦ. Ἡ ἀρετὴ στὴν πολιτεία τῶν σκοπῶν εἶναι φύσις (στὴ βαθύτερη σκέψη τοῦ Κάντ ἡ πολιτεία τῶν σκοπῶν καὶ ὁ νοητὸς κόσμος τῶν καθαρῶν πνευματικῶν οὐσιῶν εἶναι ἓνα καὶ τὸ

(πραγματικὰ ἡ πολιτεία αὐτὴ τῶν σκοπῶν εἶναι μόνο ἓνα ἰδανικὸ τοῦ νοῦ⁸⁸).

Εἶναι μέλος ἓνα πνευματικὸ ὄν στὴν πολιτεία τῶν σκοπῶν, ὅταν ἦναι νομοθέτης στὴν πολιτεία αὐτὴ καθολικῶν καὶ παγκοσμίων ἠθικῶν νόμων, ἀλλ' αὐτοῦποτάσσεται μολταῦτα στοὺς νόμους αὐτοὺς. Εἶναι ὁμως ἀρχηγὸς τὸ πνευματικὸ ὄν στὴν πολιτεία τῶν σκοπῶν, ὅταν ὡς νομοθέτης ἀπολύτων καὶ παγκοσμίων ἠθικῶν νόμων δὲν ὑποτάσσεται σὲ καμμιὰ ξένη θέληση.

Τὸ πνευματικὸ ὄν πρέπει νὰ θεωρῇται πάντα ὡς νομοθέτης σὲ μιὰ δυνατὴ μόνο μὲ τὴν ἐλευθερίαν τῆς θέλησης πολιτεία τῶν σκοπῶν, εἴτε μέλος, εἴτε ἀρχηγὸς εἶναι στὴν πολιτεία αὐτὴ τῶν σκοπῶν.⁸⁹ Στὴ θέση ὁμως τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς πολιτείας τῶν σκοπῶν δὲν μπορεῖ νὰ ὑψωθῇ τὸ πνευματικὸ ὄν μόνο μὲ τὶς ὑποκειμενικὰς ἠθικὰς ἀρχὰς τῆς θέλησός του, ἀλλ' ἀπαιτεῖται γι' αὐτὸ νὰ ἦναι ἓνα τελείως ἀνεξάρτητο ὄν δίχως ἀνάγκες καὶ περιορισμούς, ἐν' ἀπόλυτο πνευματικὸ ὄν, ποὺ ἡ ἠθικὴ δύναμή του εἶναι τελεία καὶ ἀπόλυτη ὅπως καὶ ἡ θέλησή του.

Ἡ ἠθικότης ἐγκεῖται λοιπὸν στὴ σχέση ὅλων τῶν ἠθικῶν πράξεων τοῦ πνευματικοῦ ὄντος μὲ τὴν καθολικὴν ἠθικὴν νομοθεσίαν, ποὺ μόνη αὐτὴ κάνει δυνατὴ μιὰ πολιτεία τῶν σκοπῶν. Ἡ νομοθεσία αὐτὴ πρέπει νὰ ὑπάρχῃ σὲ καθεστὸς πνευματικὸ ὄν καὶ νὰ μπορῇ νὰ πηγάζῃ ἀπ' τὴ θέλησή του στὴν περίπτωσιν αὐτὴ ἡ ἀρχὴ τῆς θέλησης τοῦ πνευματικοῦ ὄντος εἶναι ἡ ἐξῆς: νὰ μὴν ἐνεργῇ ποτὲ σύμφωνα μὲ καμμιὰ ἄλλη ἠθικὴ ἀρχὴ παρὰ μόνο μὲ τὴν ἀρχή, ποὺ μπορεῖ νὰ γίνῃ ἓνας παγκόσμιος ἠθικὸς νόμος, δηλαδὴ τὸ πνευματικὸ ὄν ὀφείλει νὰ ἐνεργῇ πάντα σύμφωνα μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε ἡ θέλησή του νὰ μπορῇ νὰ θεωρηθῇ μὲ τὶς ἠθικὰς ἀρχὰς τῆς ὡς παγκόσμιος νομοθέτης καὶ δημιουργοῦς μιᾶς καθολικῆς κοσμικῆς ἠθικῆς νομοθεσίας ὡς φυσικῆς νομοθεσίας ὅλης τῆς δημιουργίας. Ἄν τώρα οἱ ὑποκειμενικὰς ἠθικὰς ἀρχὰς δὲν ἦναι μὲ ἀπόλυτη ἀναγκαιότητα ἀπ' τὴ φύσιν τους σὲ τελείαν ἐσωτερικὴν ἁρμονίαν μὲ τὴν ἀντικειμενικὴν ἀρχὴν τῶν πνευματικῶν ὄντων ὡς παγκοσμίων ἠθικῶν νομοθετῶν καὶ δημιουργῶν τῶν καθολικῶν καὶ ἀπολύτων ἠθικῶν νόμων, ἡ ἀναγκαιότητα τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴν αὐτὴ λέγεταιπραχτικὴ ὑποχρέωσις,

αὐτό). Ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι ὁ φυσικὸς νόμος τῆς πολιτείας τῶν σκοπῶν ἢ τοῦ νοητοῦ κόσμου τῶν πνευματικῶν οὐσιῶν!

88. Τὸ ἰδανικὸ τῆς πολιτείας τῶν σκοπῶν μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθῇ μόνο μὲ τὸν ἠθικὸ νόμο ὡς ἠθικὴ αὐτονομία, δηλαδὴ μὲ τὴν ἀπόλυτη ἐνότητα καὶ ταυτότητα τοῦ ἀπολύτου ἠθικοῦ νόμου καὶ τῆς ἐλευθερίας.

89. Τὰ ἀτελῆ πνευματικὰ ὄντα, ποὺ ἔχουν δυὸ φύσεις, ὅπως ὁ ἄνθρωπος, εἶναι μέλη τῆς πολιτείας τῶν σκοπῶν μόνο ὡς νοούμενα καὶ καθαρὰς πνευματικῆς φύσεις. Ὡς αἰσθητικῆς φύσεις εἶναι μέλη τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου καὶ ὑπάγονται στοὺς φυσικοὺς νόμους καὶ στὴ φυσικὴ ἀνάγκη. Συνεπῶς τὸ ὄν, ποὺ ἔχει δυὸ φύσεις, μπορεῖ νὰ ἦναι μὲ τὴν πνευματικὴν του φύσιν μέλος τῆς πολιτείας τῶν σκοπῶν ὅχι ὁμως καὶ ἀρχηγός. Στὴ βαθύτερη σκέψιν τοῦ Κάντ ἀρχηγός τῆς πολιτείας τῶν σκοπῶν εἶναι μόνο τὸ ἀπόλυτο πνευματικὸ ὄν, ὁ θεός.

δηλαδή χρέος. Στην πολιτεία τῶν σκοπῶν χρέη δὲν ὑπάρχουν γιὰ τὸν ἀρχηγὸ τῆς πολιτείας, ἀλλὰ μόνο γιὰ τὰ μέλη καὶ μάλιστα γιὰ ὅλα τὰ μέλη στὸν ἴδιο βαθμό *.

Ἡ πρακτικὴ ἀναγκαιότητα τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας ἐνὸς πνευματικοῦ ὄντος σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴ αὐτή, δηλαδή τὸ ἠθικὸ χρέος, δὲ στηρίζεται καθόλου ἀπάνω σ' αἰσθήματα, σὲ πόθους καὶ φυσικὲς ὁρμές, ἀλλὰ μόνο ἀπάνω στὴν ἀμοιβαία ἠθικὴ σχέση, πᾶν συνδέει τὰ πνευματικὰ ὄντα μεταξύ τους *· στὴ σχέση αὐτὴ ἡ θέληση κάθε πνευματικοῦ ὄντος πρέπει νὰ θεωρῆται πάντα ταυτόχρονα καὶ ὡς νομοθέτης, γιατί ἄλλοιῶς δὲ θὰ ἦτο δυνατό ποτὲ τὸ πνευματικὸ ὄν νὰ νοηθῇ ὡς αὐτοσκοπός. Ὁ λόγος σχετίζει λοιπὸν κάθε ἠθικὴ ἀρχὴ τῆς θέλησης ὡς καθολικοῦ ἠθικοῦ νομοθέτη μὲ κάθε μιὰ ἀπ' ὅλες τὶς ἄλλες θελήσεις ὅλων τῶν πνευματικῶν ὄντων καὶ συνάμα μ' ὅλες τὶς ἠθικὲς πράξεις κάθε πνευματικοῦ ὄντος πρὸς τὸν ἑαυτό

90. Ὁ ἀρχηγὸς τῆς πολιτείας τῶν σκοπῶν, δηλαδή ὁ θεός, δὲν ὑπέχει ἑνὸς εἶδους χρέη, γιατί τὰ χρέη προϋποθέτουν τὸν ἠθικὸ ἐξαναγκασμὸ καὶ ὁ θεὸς εἶναι ἀπάνω ἀπὸ κάθε εἶδους ἐξαναγκασμὸ (φυσικὸ ἢ ἠθικὸ). Τὸ χρέος καὶ ἡ ἀρετὴ, στὸ νόημα τοῦ Κάντ, προϋποθέτουν τὸν ἠθικὸ ἀγῶνα (καὶ συνεπῶς τὸν ἠθικὸ ἐξαναγκασμὸ) τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ. Ὁ θεὸς ὅμως εἶναι ἔξω ἀπὸ κάθε ἀγῶνα, γιατί εἶναι τὸ ἀπόλυτο πνεῦμα, ἀρχὴ ὅλου τοῦ πνευματικοῦ καὶ ὅλου τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Ἡ ἀρετὴ στὸ θεὸ πηγάζει μὲ ἀπόλυτη ἀναγκαιότητα ἀπὸ τὴν πνευματικὴ του φύση (Δὲς καὶ σημ. 87).

91. Ὅλα τὰ πνευματικὰ ὄντα μὲ τὸν πνευματικὸ χαρακτῆρά τους καὶ τὴν πνευματικὴ τους φύση, ὡς πρόσωπα καὶ αὐτοσκοποί, εἶναι αὐτόνομα καὶ δημιουργοὶ τοῦ παγκοσμίου ἠθικοῦ νόμου. Ὡς πνευματικὰ καὶ αὐτόνομα ὄντα εἶναι ἴσα μεταξύ τους, γιατί εἶναι ὅλα ἀπὸ μιὰ οὐσία καὶ ἔχουν ἓνα σκοπὸ, τὴ δημιουργίαν τοῦ παγκοσμίου ἠθικοῦ νόμου, καὶ ἡ ζωὴ τους εἶναι αὐτοὑποταγὴ στὸν ἀπόλυτο ἠθικὸ νόμο (ὡς δημιουργητά τους) καὶ ἀρετὴ. Ὁ κόσμος τῆς ἠθικότητος καὶ τῆς ἐλευθερίας, στὰ μάτια τοῦ Κάντ, εἶναι καὶ κόσμος ἰσότητος, ἀγάπης καὶ ἀδελφωσύνης ὅλων τῶν πνευματικῶν ὄντων καὶ ὅλων τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Κάντ ὑψώνει τὴν καθολικότητα τοῦ ἠθικοῦ νόμου ὡς ἀρχὴ τῆς ἠθικῆς του καὶ τὴν ἐλευθερίαν ὡς οὐσία τοῦ ἠθικοῦ νόμου, γιατί ὡς σκοπὸ του ἔχει τὴν κοινωνικὴ ἁρμονία. Ἡ κοινωνικὴ ἁρμονία καὶ ἡ παγκόσμια ἀγάπη εἶναι καρποὶ μόνο τῆς ἐλευθερίας καὶ ἡ ἐλευθερία εἶναι καρπὸς μόνο τοῦ πνεύματος. Μόνο ὁ πνευματικὰ φωτισμένος καὶ ἠθικὰ λυτρωμένος ἄνθρωπος ὑψώνεται στὸ φῶς τῆς συνείδησης τῆς πνευματικῆς οὐσίας καὶ τῆς ἀπόλυτης ἠθικῆς ἀξίας τῆς ἀνθρώπινης φύσης καὶ στὸν οὐρανὸ τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀπ' αὐτὰ ὕψη αὐτὰ ἐνορᾷ ὅλο τὸν κόσμον ὡς κόσμον πνευματικῶν οὐσιῶν καὶ συνεπῶς ἐλευθέρων καὶ ἴσων ὄντων. Μόνο μ' αὐτὸ τὸ νόημα εἶναι δυνατό νὰ νοηθῇ ἡ Ἀριστοτελικὴ πολιτεία τῶν ἐλευθέρων καὶ ἴσων ἀνθρώπων. Στὴν ἐλευθερίαν ὡς ἀρετὴ, στὸ Ἀριστοτελικὸ νόημα, ὡς ἀρετὴ μέσου καὶ ἁρμονίας ἀνάμεσα σὲ δυὸ κακά, ὑψώνει μόνο τὸ πνεῦμα. Ἐξω ἀπ' τὸ πνεῦμα, ὡς μορφή καὶ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ τελείωση (ἐντελέχεια), καὶ πέρα ἀπ' τὴν πνευματικὴν ἐλευθερίαν ὑπάρχουν μόνο τὰ δυὸ ἄκρα, ἡ τυραννία ἀπ' τὸ ἓνα μέρος καὶ ἡ δουλεία ἀπ' τὸ ἄλλο μέρος. Ὁπου πνευματικὸς ζόφος, ἐκεῖ καὶ τυραννία καὶ σκλαβιά. Τὸ πνεῦμα εἶναι ἡ πηγὴ τοῦ ἠθικοῦ κόσμου, ἡ πηγὴ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀγάπης καὶ τῆς εὐτυχίας, τῆς προκοπῆς καὶ τῶν ἐλπίδων ὅλης τῆς ἀνθρωπότητος. Τὸ πνεῦμα εἶναι ἡ πηγὴ τῆς κοσμικῆς ἁρμονίας, τῆς εἰρήνης καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Τὸ πνεῦμα εἶναι ἡ πηγὴ τοῦ φωτός καὶ τῆς ζωῆς, ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τοῦ παντός.

του κι' αὐτό ὅχι ἀπὸ κάποια ἄλλη πραχτική αἰτία ἢ γιὰ κάποια μελλοντική ὕλική ὠφέλεια, ἀλλὰ μόνο ἀπὸ τὴν ἰδέα τῆς ἠθικῆς ἀξίας τοῦ πνευματικοῦ ὄντος, ποὺ δὲν ὑπακούει σὲ κανένα ἄλλο νόμο παρὰ μόνο στὸ νόμο ποὺ τὸ ἴδιο σύγχρονα νομοθετεῖ καὶ δίνει στὸν ἑαυτό του.

Στὴν πολιτεία τῶν σκοπῶν τὸ πᾶν ἔχει ἡ μιὰ τιμὴ, ἡ μιὰ ἠθικὴ ἀξία. "Ὅ,τι ἔχει μιὰ τιμὴ μπορεῖ ν' ἀντικατασταθῇ ἀπὸ κάποιο ἄλλο ἰσότιμό του. "Ὅ,τι ὅμως εἶναι ἀπάνου ἀπὸ κάθε τιμὴ καὶ συνεπῶς δὲν ἔχει κανένα ἄλλο ἰσότιμό του ἔχει μόνο ἀξία ἠθική.

Κάθε τι, ποὺ ἔχει σχέση μετ' εἰς γενικὲς ἀνθρώπινες φυσικὲς ὁρμὲς καὶ ἀνάγκες, ἔχει μιὰ ἀγοραία καὶ ἀνταλλακτικὴ οἰκονομικὴ ἀξία. "Εκεῖνο, ποὺ δὲν προϋποθέτει μιὰ πραχτικὴ ἀνάγκη τῆς ζωῆς, ἀλλ' ἀνταποκρίνεται μόνο σὲ μιὰ ὁρισμένη ψυχικὴ διάθεση καὶ ὑποκειμενικὴ κατὰστασις, δηλαδὴ στὴ χαρὰ καὶ τὴν ἱκανοποίηση, ποὺ μᾶς δίνει τὸ ἐλεύθερο καὶ δίχως κανένα ὁρισμένο σκοπὸ παίγνιδι τῶν πνευματικῶν καὶ ψυχικῶν μας δυνάμεων", ἔχει αἰσθηματικὴ ἀξία καὶ τιμὴ· ἐκεῖνο ὅμως, ποὺ ἀποτελεῖ τὸν ἀναγκαῖο ὄρο, ποὺ μόνο αὐτὸς μπορεῖ νὰ κάμῃ ἓνα ὄν νὰ ὑψωθῇ ὡς αὐτοσκοπὸς στὴ ζωὴ, δὲν ἔχει μόνο μιὰ σχετικὴ ἀξία, δηλαδὴ μιὰ τιμὴ, ἀλλ' ἔχει μιὰ βαθύτερη ἐσωτερικὴ ἀξία. μ' ἄλλους λόγους ἔχει ἀπόλυτὴ ἠθικὴ ἀξία.

Ἡ ἠθικότητα λοιπὸν εἶναι ὁ μόνος ὄρος, ποὺ μπορεῖ νὰ κάμῃ ἓνα πνευματικὸ ὄν νὰ ἦναι αὐτοσκοπὸς στὴ ζωὴ, γιὰτὶ μόνο μετ' τὴν ἠθικότητα εἶναι δυνατὸ ἓνα πνευματικὸ ὄν νὰ ὑψωθῇ ὡς παγκόσμιος ἠθικὸς νομοθέτης καὶ νομοθετικὸ μέλος τῆς πολιτείας τῶν σκοπῶν. Ἡ ἠθικότητα συνεπῶς καὶ ἡ ἠθικὴ ἀνθρωπότητα εἶναι οἱ μόνες ἀπόλυτες ἠθικὲς ἀξίες στὸν κόσμος.⁹² Ἡ ἱκανότητα καὶ ὁ ζῆλος τοῦ ἀνθρώπου στὶς ἐργασίες του ἔχουν οἰκονομικὴ ἀξία καὶ τιμὴ· τὸ πνεῦμα, ἡ δυνατὴ καὶ φλογερὴ φαντασία, ἡ χαρὰ καὶ ἡ εὐθυμία, ἔχουν μόνο αἰσθηματικὴ ἀξία· ἡ ἠθικὴ ὅμως πίστις καὶ ἀφοσίωσις, ἡ τήρηση τοῦ λόγου καὶ τῶν ὑποσχέσεων, ἡ καλοσύνη, ποὺ πηγάζει ἀπὸ πνευματικὲς καὶ ἠθικὲς ἀρχές (καὶ ὅχι ἀπὸ τὸ φυσικὸ ἐνστικτο), ἔχουν πραγματικὴ ἐσωτερικὴ ἀξία. Δὲν ὑπάρχει τίποτα σ' ὅλη τὴ φύση καὶ σ' ὅλη τὴν τέχνη, ποὺ νὰ μπορῇ ν' ἀναπληρώσῃ τὶς ἀρετὲς αὐτές, ὅταν λείπουν, γιὰτὶ ὅλη ἡ ἀξία

92. Τοὺς ἴδιους ὄρους «ἀγοραία τιμὴ» (Marktpreis), «αἰσθηματικὴ τιμὴ» (Affektionspreis) καὶ «ἀξία» (Wert) μεταχειρίζεται ὁ Κάντ καὶ στὴν Ἀνθρωπολογία του (Μέρ. II. Α. III).

93. Τέτοια εἶναι ἡ καλλιτεχνικὴ συγκίνησις καὶ ἡ χαρὰ τῆς αἰσθητικῆς ὡμορφιάς (Κριτικὴ τῆς κριτικῆς δύναμης. Μέρ. Α').

94. Στὸ νόημα τοῦ Κάντ τὸ πνευματικὸ ὄν, ὡς πνευματικὴ οὐσία καὶ αὐτόνομο ὄν, ὡς πρόσωπο καὶ αὐτοσκοπὸς καὶ παγκόσμιος ἠθικὸς νομοθέτης, καὶ ἡ ἰδανικὴ ἠθικὴ πολιτεία τῶν πνευματικῶν ὄντων—αὐτοσκοπῶν εἶναι οἱ ἀπόλυτες ἠθικὲς ἀξίες. Μ' ἄλλους λόγους σχετικὰ μετ' ὁν ἀνθρώπου, ὁ ἀνθρώπος ὡς πνευματικὴ φύσις καὶ νοούμενο, καὶ ἡ ἀγία ἀνθρωπότητα, ὡς ἰδεατὴ πολιτεία τῶν ἀνθρώπων-νοουμένων, εἶναι, στὰ μάτια τοῦ Κάντ, οἱ ὑπέρτατες καὶ ἀπόλυτες ἠθικὲς ἀξίες στὸν κόσμον.

τῶν ἀρετῶν αὐτῶν δὲν ἔγκειται στ' ἀποτελέσματα, ποὺ μποροῦν νὰ βγοῦν ἀπ' αὐτές, στὰ ὑλικά πλεονεκτήματα καὶ ὠφελήματά τους, ἀλλὰ μόνο στοὺς ἠθικοὺς στοχασμοὺς καὶ σκοποὺς, στὰ ἠθικά αἰσθήματα καὶ φρονήματα, μ' ἄλλους λόγους στὶς ἠθικὲς ἀρχὲς τῆς θέλησης, ποὺ τείνουν κ' εἶναι πάντα ἐτοιμες νὰ ἐκδηλωθοῦν μ' αὐτὸ τὸν τρόπο στὴν πραγματικότητα καὶ νὰ ἐνσαρκωθοῦν σὲ πράξεις στὴ ζωὴ, ἔστω καὶ δυσάρεστες ἀπὸ ὠφελιμιστικὴ ἀποψη καὶ δίχως καλὰ καὶ ὠφέλιμα ὑλικά ἀποτελέσματα. Οἱ πράξεις αὐτὲς δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ μᾶς συστηθοῦν ἀπὸ κάποιον ἐσωτερικὴ διάθεση ἢ ἓνα ὑποκειμενικὸ αἶσθημα, γιὰ νὰ τὶς ἰδοῦμε μ' ἓνα ἄμεσο εὐνοϊκὸ ἐνδιαφέρον καὶ μὲ χαρὰ καὶ ἱκανοποίηση, οὔτε πηγάζουν ἀπὸ κανένα ἄμεσο ὁρμέφυτο ἢ αἶσθημα· οἱ πράξεις αὐτὲς ὑψώνουν μόνο μπρὸς στὰ μάτια μας τὴ θέληση, ποὺ τὶς ἐκτελεῖ, ὡς ἀντικείμενο ἑνὸς ἄμεσου ἠθικοῦ σεβασμοῦ· γιὰ τὶς πράξεις αὐτὲς ἀπαιτεῖται μόνο ὁ καθαρὸς λόγος, γιὰ νὰ τὶς ἐπιβάλλῃ στὴ θέλησή μας μὲ τὸν ἠθικὸ σεβασμὸ καὶ ὄχι γιὰ νὰ τὶς πραγματοποιήσῃ μὲ κολακεῖες, πράγμα ποὺ εἶναι τελείως ἀντίθετο πρὸς τὴν ἠθικότητα καὶ ποὺ ἀποτελεῖ τελεία ἀρνήση τῆς ἰδέας τοῦ ἠθικοῦ χρέους. Συνεπῶς μόνο ἡ ἠθικὴ αὐτὴ ἐκτίμηση καὶ ὁ ἠθικὸς σεβασμὸς δίνει στὴν ἠθικὴ μας αὐτὴ σκέψη ἀξία καὶ τὴν ὑψώνει σὲ συνείδησή μας ὡς ἀπόλυτὴ ἠθικὴ ἀξία, ποὺ εἶναι ἀπείρως ἀπάνου ἀπ' ὅλες τὶς τιμὲς τῆς ζωῆς καὶ δὲν ἀντιτάσσεται καὶ δὲ συγκρίνεται μὲ τίποτα σ' ὅλο τὸν κόσμον χωρὶς νὰ χάσῃ ὅλη τὴν ἀγιωσύνη της.

Ἀλλὰ τί εἶναι λοιπὸν αὐτό, ποὺ δίνει τὸ ἠθικὸ κῆρος καὶ τὰ φτερὰ στὴν ἀγνή ἠθικὴ σκέψη καὶ στὴν ἀρετὴ νὰ ὑψώνεται στὰ ὕψη αὐτὰ τῶν ἀπολύτων ἠθικῶν ἀξιῶν καὶ νὰ προβάλλῃ τόσο ἱψηλὰς ἀξιώσεις; τίποτ' ἄλλο παρὰ μόνο τὸ δικαίωμα, ποὺ δίνει ἡ ἀγνή καὶ ἀγαθὴ σκέψη καὶ ἡ ἀρετὴ στὸ πνευματικὸ ὄν νὰ συμμετέχῃ στὴ δημιουργία καὶ τὴ θεμελίωση τῆς καθολικῆς καὶ ἀναγκαίας γιὰ ὅλο τὸν κόσμον νομοθεσίας καὶ νὰ ᾔῃαι ἓνα νομοθετικὸ μέλος τῆς πολιτείας τῶν σκοπῶν· γιὰ τὸ ἔργο αὐτὸ ἦταν ἀπ' τὴν ἀληθινὴ πνευματικὴ φύση τοῦ προωρισμένο τοῦ πνευματικὸ ὄν, ὡς αὐτοσκοπὸς μέσ' στὸν κόσμον καὶ ἀκριβῶς γι' αὐτὸ τὸ λόγο ὡς νομοθέτης στὴν πολιτεία τῶν σκοπῶν, ὡς ὅν ποὺ ἀπόλυτα ἐλεύθερο ἀπ' ὅλους τοὺς φυσικοὺς νόμους ὑπακούει μόνο στοὺς νόμους, ποὺ τὸ ἴδιο αὐτοδημιουργεῖ καὶ αὐτοεπιβάλλει στὸν ἑαυτό του καὶ ποὺ σύμφωνα μ' αὐτοὺς οἱ ὑποκειμενικὲς ἠθικὲς ἀρχὲς τῆς ζωῆς του μποροῦν νὰ ὑψωθοῦν ὡς καθολικοὶ καὶ παγκόσμιοι φυσικοὶ ἠθικοὶ νόμοι τοῦ σύμπαντος (στοὺς νόμους αὐτοὺς τὸ πνευματικὸ ὄν ταυτόχρονα σὺτοῦποτάσσεται). Γιὰτὶ ἓνα πνευματικὸ ὄν δὲν ἔχει καμμιά ἀπολύτως ἄλλη ἀξία, παρὰ μόνο τὴν ἀξία ποὺ τοῦ δίνει ὁ ἠθικὸς νόμος. Ἡ κοσμικὴ ὅμως αὐτὴ ἠθικὴ νομοθεσία, ὡς ἀρχὴ καὶ πηγὴ ὅλων τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν, πρέπει ἀκριβῶς γι' αὐτὸ τὸ λόγο νὰ ᾔῃ ἀπόλυτὴ καὶ ἀσύγκριτὴ καὶ ἀπάνου ἀπ' ὅλα στὸν κόσμον ἀξία· καὶ μόνο ἡ λέξη σεβασμὸς ἐκφράζει ὅπως πρέπει τὴν ἠθικὴ ἐκτίμηση, ποὺ ὀφείλει νὰ ἔχῃ κάθε πνευματικὸ ὄν στὴν ἀπόλυτὴ αὐτὴ ἠθικὴ ἀξία. Ἡ ἠθικὴ αὐτονομία εἶναι συνεπῶς ἡ μόνη πηγὴ καὶ ἡ ὑπερίτατὴ ἀρχὴ τῆς ἀπόλυτης ἠθικῆς ἀξίας τῆς

ἀνθρώπινης φύσης καὶ κάθε ἄλλης πνευματικῆς φύσης μέσ' στὸν κόσμο.

Οἱ τρεῖς τύποι, ποὺ ἀναπτύξαμε ἤδη ὡς τύπους ποὺ ἐκφράζουν τὴν ὑπέρτατη ἀρχὴ τῆς ἡθικότητος, εἶναι στὸ βάθος μόνο τρεῖς τύποι ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ νόμου· καθένας ἀπὸ τοὺς τρεῖς αὐτοὺς τύπους κλείνει μέσα του καὶ τοὺς δυὸ ἄλλους τύπους.⁹⁵ Ὡς τόση ὑπάρχει μιὰ διαφορὰ ἀνάμεσα στοὺς τύπους αὐτοὺς, περισσότερο ὑποκειμενικά, παρ' ἀντικειμενικά πραχτική, καὶ ἡ διαφορὰ αὕτῃ ἐγκτεται στ' ὅτι καὶ οἱ τρεῖς τείνουν νὰ πλησιάσουν (σύμφωνα μὲ ὠρισιμένη ἀναλογία) ὁλοένα καὶ περισσότερο στὴν ἰδέα τοῦ ἐνορατικοῦ λόγου καὶ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ στὸ αἶσθημα. Ὅλα τὰ ἡθικὰ ἀξιώματα ἔχουν :

1. Μιὰ μορφή, τὴ μορφή τῆς καθολικότητος, καὶ ὁ τύπος τῆς κατηγορικῆς προσταγῆς ἀπὸ τὴν ἄποψη αὕτῃ ἐκφράζεται ὡς ἑξῆς : Ὅλα τὰ ἡθικὰ ἀξιώματα τῶν ἡθικῶν πράξεων τῆς ζωῆς ἑνὸς πνευματικοῦ ὄντος πρέπει νὰ ἐκλέγονται κατὰ τέτοιο τρόπο, σὰ νᾶπρεπε νὰ ἰσχύουν ταυτόχρονα καὶ ὡς καθολικοὶ καὶ παγκόσμιοι φυσικοὶ ἡθικοὶ νόμοι.

2. Μιὰ ὕλη,⁹⁶ δηλαδή ἓνα σκοπό, καὶ ἀπὸ τὴν ἄποψη αὕτῃ ἡ κατηγορικὴ προσταγὴ ἐκφράζεται μ' αὐτὸ τὸν τύπο : τὸ πνευματικὸ ὄν ὡς σκοπὸς σύμφωνα μὲ τὴν πνευματικὴ φύση του, συνεπῶς ὡς αὐτοσκοπός, ὀφείλει νὰ ἐπιβάλλῃ σ' ὅλες τὶς ἡθικὰς ἀρχὰς τοῦ ἑνα περιοριστικὸ ὄρο, ποὺ νὰ περιορίξῃ ὅλους τοὺς καθαρὰ σχετικούς καὶ ὑποκειμενικοὺς καὶ αὐθαίρετους σκοπούς.

3. Ἐνα τέλει ο ὅρις μὲ ὅλων τῶν ἡθικῶν ἀξιωμάτων σ' αὕτῃ τὴ μορφή : ὅλα τὰ ἡθικὰ ἀξιώματα, ποὺ πηγάζουν ἀπὸ τὴν παγκόσμια ἡθικὴ νομοθεσία ὡς ἡθικὴ αὐτοδημιουργία τῆς αὐτόνομης θέλησῆς μᾶς, ὀφείλουν νὰ ἦναι σὲ τελεία ἀρμονία μὲ μιὰ δυνατὴ πολιτεία τῶν σκοπῶν, ὡς μιὰ πο-

95. Καὶ οἱ τρεῖς τύποι τῆς κατηγορικῆς προσταγῆς βγαίνουν μὲ τὴν ἀναλυτικὴ μέθοδο ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς ἀγαθῆς θέλησης. Μὲ τὸ καθαρὸ καὶ ὑπερεμπειρικὸ καὶ ἀπόλυτο νόημα, ποὺ δίνει ὁ Κάντ στὴν ἀγαθὴ θέληση, στὸ χρέος, στὴν κατηγορικὴ προσταγὴ, στὴν ἡθικὴ προσωπικότητα-αὐτοσκοπὸ καὶ στὴν ἡθικὴ αὐτονομία, ὅταν μᾶς δοθῇ μιὰ ἀπ' τὶς ἔννοιες αὐτές, ἀναλυτικὰ βγαίνουν ἀπ' αὕτῃ καὶ ὅλες οἱ ἄλλες ἔννοιες καὶ ἀπ' τὸν ἓνα τύπο τῆς κατηγορικῆς προσταγῆς βγαίνουν καὶ οἱ δυὸ ἄλλοι τύποι. Ὁ ἡθικὸς κόσμος εἶναι ἓνας καὶ ὁ αὐτὸς καὶ τὸ πνεῦμα μὲ τὸ θεῖο ἐσωτερικὸ φῶς του μᾶς ἀποκαλύπτει τοὺς διάφορους ὑπερθευμαστοὺς καὶ φωτεινοὺς οὐράνιους κύκλους τοῦ ἡθικοῦ κόσμου. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ κόσμοι στὸ βάθος εἶναι οἱ οὐράνιοι κύκλοι ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ κόσμου, τοῦ κόσμου τῆς ἀνθρώπινης φύσης ὡς πνευματικῆς καὶ ἡθικῆς φύσης !

96. Τὸ ἀρχικὸ κείμενο τοῦ ἔργου τοῦ Κάντ ἔχει ἐδῶ τὸν ὅρο *Maxime* — ἀξίωμα, ἀντὶ *Materie* — ὕλη. Μὲ τὸν πρῶτο ὅμως ὅρο δὲ βγαίνει κανένα νόημα καὶ εἴμαστε ὑποχρεωμένοι ν' ἀκολουθήσουμε τὴ διόρθωση τοῦ Arnold σὲ *Materie* — ὕλη, ποὺ συμφωνεῖ ἀπόλυτα μὲ τὴ γενικὴ ὀρολογία τῆς φιλοσοφίας τοῦ Κάντ. Στὴν Καντιανὴ ὀρολογία στὸν ὅρο *Form* — μορφή ἀντίστοιχος εἶναι ὁ ὅρος *Materie* — ὕλη. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Κάντ παρακάτω (Δὲς σημ. 100) μεταχειρίζεται τὸν ὅρο *Materie* — ὕλη μὲ τὸ ἴδιο νόημα ὅπως καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ ἐδῶ.

λιτεία τῆς φύσης.* Ἡ σκέψη μας ἐδῶ προχωρεῖ, ὅπως καὶ στὶς κατηγορίες,⁹⁷ ἀπὸ τὴν ἐνότητα τῆς μορφῆς τῆς θέλησης (τὴν καθολικότητα τῆς θέλησης), στὴν πολλαπλότητα τῆς ὕλης (τῶν ἀντικειμένων, δηλαδὴ τῶν σκοπῶν) καὶ ἀπὸ τὴν πολλαπλότητα στὴν ὁλότητα ἢ τὸ συνολικὸ σύστημα τῶν σκοπῶν. Εἶναι ὅμως καλύτερα, ὅταν πρόκειται νὰ κρίνομε ἠθικὰ τὴ ζωὴ καὶ τὶς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου μέσ' στὸν κόσμον, ν' ἀκολουθοῦμε πάντα τὴν πιὸ αὐστηρὴ μέθοδο καὶ ὡς ἀπόλυτὴ ἀρχὴ μας νὰ ὑψώνουμε τὸν καθολικὸ τύπο τῆς κατηγορικῆς προσταγῆς «Στὴ ζωὴ σου ὀφείλεις νὰ ἐνεργῇς πάντα σύμφωνα μετ' ὃ ἠθικὸ ἀξίωμα, ποὺ μπορεῖ αὐτὸ καθαυτὸ νὰ γίῃ ἕνας παγκόσμιος ἠθικὸς νόμος». Ὅταν ὅμως θέλουμε ὁ ἠθικὸς νόμος νὰ ἐνθουσιάζῃ τὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ, εἶναι πολὺ ὠφέλιμο μιὰ καὶ ἡ αὐτὴ πράξις μας νὰ περνᾷ καὶ ἀπὸ τὶς τρεῖς αὐτὲς ἔννοιες ποὺ ἀναπτύξαμε,⁹⁸ καὶ νὰ πλησιάζῃ μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ὅσο μπορεῖ περισσότερο στὴν ἐνόραση.

* Ἡ τελεολογία θεωρεῖ τὴ φύση ὡς μιὰ πολιτεία τῶν σκοπῶν, ἡ ἠθικὴ ὅμως θεωρεῖ μιὰ δυνατὴ πολιτεία τῶν σκοπῶν ὡς μιὰ πολιτεία τῆς φύσης.⁹⁹ Στὴν πρώτη περίπτωση ἡ πολιτεία τῶν σκοπῶν εἶναι μιὰ θεωρητικὴ ιδέα μετ' ὃ σκοπὸ νὰ διαφωτίσῃ τὸ πραγματικὸ καὶ δεδομένον μέσα στὴ φύση. Στὴ δεύτερη ὅμως περίπτωση ἡ πολιτεία τῶν σκοπῶν εἶναι μιὰ πρακτικὴ ιδέα, ποὺ χρησιμεύει γιὰ νὰ πραγματοποιηθῇ ἐκεῖνο, ποὺ δὲν ὑπάρχει στὴν πραγματικότητα, μπορεῖ ὅμως νὰ πραγματοποιηθῇ μετ' ὃ τὴν ἠθικὴ διαγωγὴ μας καὶ ζωὴ μόνο ὅταν ἡ ζωὴ μας ἦναι σὲ ἀπόλυτὴ ἀρμονία μετ' ὃ τὴν ιδέα αὐτή.

97. Οἱ κατηγορίες στὴ θεωρητικὴ φιλοσοφία τοῦ Κάντ εἶναι οἱ καθαρὲς αὐτοσκοποὶ διανοητικῆς ἔννοιες, ποὺ ἡ καθαρὴ διάνοια προσθέτει στὶς αἰσθητικὰς ἐνοράσεις καὶ μετ' ὃ συνθετικὴ αὐτὴ ἐνότητα δημιουργεῖ εἰς διανοητικὰς γνώσεις. Γιὰ τὶς κατηγορίες μιλήσαμε πλατιά στὴν Εἰσαγωγὴ (Κ.Κ.Α. Ὑπερβ. Ἀναλυτ. Δὲς καὶ σημ. σελ. CIV). Στὸ μέρος αὐτὸ ἐδῶ ὁ Κάντ παραλληλίζει τοὺς τρεῖς τύπους τῆς κατηγορικῆς προσταγῆς μετ' ὃ τρεῖς κατηγορίες τοῦ ποσοῦ. Κατὰ τὴν Καντιανὴ θεωρίαν τῶν κατηγοριῶν ἡ τρίτη κατηγορία σὲ καθέν' ἀπὸ τὰ τέσσερα συμπλέγματα (ποσοῦ, ποιοῦ, σχέσης, τρόπου) βγαίνει ἀπὸ τὴν ἐνότητα τῶν δυὸ ἄλλων κατηγοριῶν τοῦ αὐτοῦ συμπλέγματος (Κ.Κ.Α. § 10). Στὸ ἔργο του αὐτὸ ὁ Κάντ νοεῖ τὴν κατηγορικὴν προσταγὴν στὸν πρῶτον τύπον τῆς ὡς ἐνότητας (καθολικότητα τοῦ ἠθικοῦ νόμου), στὸ δεύτερον τύπον τῆς ὡς πολλαπλότητας (τῶν πνευματικῶν ὄντων—προσώπων—αὐτοσκοπῶν) καὶ στὸν τρίτον τύπον τῆς ὡς ὁλότητας (ἐνότητα ὅλων τῶν πνευματικῶν ὄντων) τῆς πολιτείας τῶν σκοπῶν. Ἡ πολιτεία τῶν σκοπῶν, ὡς ἔνωση ὅλων τῶν πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν οὐσιῶν, νοεῖται ὡς μιὰ δεύτερη φύσις ἠθικῆς τάξεως καὶ ἀρμονίας καὶ ἡ πρώτη φύσις (τὸ σύνολον τῶν πραγμάτων τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, ποὺ προσδιορίζεται ἀπὸ τοὺς φυσικοὺς νόμους) εἶναι σύμβολον καὶ μορφή τῆς δεύτερης φύσεως τοῦ πνευματικοῦ κόσμου (Δὲς σημ. 69 καὶ 82).

98. Τοῦ ἀπολύτου καθολικοῦ ἠθικοῦ νόμου, τῆς ἠθικῆς προσωπικότητος — αὐτοσκοποῦ — παγκόσμιον νομοθέτη καὶ τῆς πολιτείας τῶν σκοπῶν.

99. Ὁ Κάντ στὴν τελεολογικὴν του φιλοσοφίαν (Κ.Κ.Α. Μέρ. Β' § 67 καὶ 86) ἀναπτύσσει τὴν ιδέα, ὅτι ἡ ἀνθρωπότητα, ὡς ἔνωση ὅλων τῶν ἀνθρώπων—νοημένων, τῶν ἀνθρώπων ὡς προσώπων καὶ αὐτοσκοπῶν, εἶναι ὁ ὑπέρτατος σκοπὸς τοῦ σύμπαντος καὶ τῆς δημιουργίας.